KIRAAT İLMİNİN AKADEMİK SERENCAMI -ARAŞTIRMA MANTIĞI VE BİÇİMİ ÜZERİNE-

Mehmet DAĞ (*)

Öz

Ülkemizde akademik faaliyetler Osmanlının son dönemlerinde kurulan Daru'l-Funun ile başlamaktadır. Dini ilimler alanındaki çalışmalar ise Daru'l-Funun'a bağlı kurulan İlahiyat fakültesiyle başlamakta ve Cumhuriyetten sonra kurulan çok sayıda ilahiyat fakültesiyle devam etmektedir. İlahiyat bünyesindeki akademik çalışma alanlarından birisi de kıraat bilimidir. Bu çalışma, ülkemizde kıraat biliminin akademik sürecini ele almaktadır. Bu bağlamda, öncelikle kıraat bilimi tarihi oluşum, gelişim, açılım, daralma ve yeni dönem olmak üzere beş dönemde ele alınmakta ve her dönem kendi içinde değerlendirilmektedir. Böylece her dönemin kıraat tarihi açısından öne çıkan hususiyetleri ve önemli çalışmaları ortaya konmaktadır. Daha sonra Batı tarzı üniversitelerin açılmasıyla birlikte yeni dönemde ortaya çıkan akademik perspektifin kıraat ilmine nasıl yansıdığı ve günümüze kadar hangi tür çalışmaların yapıldığı eleştirel bir bakış açısıyla tespit edilmeye çalışılmaktadır.

***Anahtar Kelimeler**: Kıraat, Dâru'l-Funûn, Akademik Perspektif, Araştırma*

The Academically Long Evolution of the Qur'an Recitation/Qiraat Scientific

Abstract

In our Country, academic activities begin with Dar al-Funun was established at the last periods of the Ottoman Empire. The studies in the field of religious sciences also begin with Faculty of divinity was established due to Dar al-Funun and continue with many theological faculties was founded after republican period. One of the academic study fields within the scope of theology is Qiraat (Qur'an Recitation). This study examines the process of the academic science of the Qiraat in our country. In this regard, Qiraat primarily is dealt five periods as a historical formation, development, expansion, contraction and a new era and each term is assessed in itself, so that the outstanding traits of each period and its important works set out in the history of Qur'an Recitation. Then, with the opening of Western-style universities, the academic perspective which is emerged in the new era is still being determined critically that how was reflected in Qiraat and what type of work was done.

***Keywords**: Qiraat, Dar al-Funun, Academic Perspective, Research*

*) Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı
(e-posta: muhammeddag@hotmail.com)

Giriş

Kıraat farklılıkları, Hz. Peygamber döneminde ortaya çıkan bir olgudur. Kaynaklar bu olgunun Hz. Peygamberin insanlara vahiy lafızlarını kendi lehçelerine göre okuma izni vermesiyle başladığını belirtmektedirler. O dönem için farklı okumaları anlamlandıran şey ruhsatla ilgili haberlerdir. Ne yazık ki bu haberler o dönem içerisinde farklı okumaların olduğunu bildirmekle beraber bunun içeriğinin ve sınırlarının neliğini ortaya koymaktan uzaktır. Gerek ruhsatla alakalı olan ve gerekse ruhsatla alakalı olmayan bir takım haberlerden hareketle Hz. Peygamber döneminde kıraat tartışmalarının olduğunu veya başladığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla Hz. Peygamber döneminde başlayan ve h. I. asrın sonları ile II. asrın başlarında derinleşen kıraat merkezli tartışmalar, tarihin hiçbir döneminde gündemdeki yerini kaybetmemiş, hatta Müslüman toplumun siyasi, sosyal ve kültürel değişim dönemlerinde daha da güçlenmiştir. İslam coğrafyasının genişlemesiyle birlikte çevre kültürlerle diyaloğun gerçekleştiği; demografik yapının karmaşık hale gelmesi sonucunda ise sosyal ve siyasal çalkantıların yaşandığı h. I. asrın sonları ile h. II. asır, tartışmaların yaşandığı dönemlerin zirve noktasıdır. Kıraat ekollerinin sayısal bakımdan ağırlığını hissettirdiği ve bunun neticesinde yedi kıraatin resmiyet kazandığı h. III. ve IV. asırlar, içe dönük tartışmaların daha çok yoğunlaştığı dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Yedi kıraat belirlemesinden sonra bir toparlanma dönemi sayılabilecek h. V.-VIII. asırlarda dahi gerek dilsel gerek tarihsel ve gerekse metodolojik açıdan kıraat tartışmalarının kısmen de olsa devam ettiği görülmektedir. İbn Cezerî'nin çabaları ve çalışmalarıyla İslam dünyasında kıraat-ı aşerenin yaygınlık kazandığı IX. asır ile Suyûtî'nin hadis terminolojisini ve tekniğini kullanarak kıraat tasnifi denemesi yaptığı X. Asır, bu tartışmaların sona erdiği dönemlerdir ki, bu asırdan modern döneme kadar geçen süreç kıraat ilminin tekrara düştüğü ve durağanlaştığı bir dönemdir. Aydınlanma ile birlikte tenkitçi zihniyetin ve tarihsel perspektifin geliştiği, eğitim öğretim alanında kurumsal yansımalarının İslam dünyasında görüldüğü ve İslami ilimlerin bu metodolojiye göre şekillenmeye başladığı son dört asır, ne yazık ki kıraat alanının bu sahaya inemediği ve bu alanın oryantalistik çabalara terkedildiği dönemdir.

Bu çalışmada öncelikle kıraat tarihinin dönemlendirilmesi yapılacak ve buna bağlı olarak her dönemin tarihsel ve bilimsel açıdan temayüz ettikleri nitelikleri eleştirel bakışla ortaya konulacaktır. Çalışmanın asıl konusu olan akademik kıraatçilik ise mefhum ve maksut bakımından ele alınacak, başlangıcı ve gelişim süreci belirlenecektir. Daha sonra cumhuriyet döneminde özellikle ilahiyat fakültelerinin açılmasıyla birlikte akademik kıraatçiliğin nasıl bir seyir takip ettiği, geleneksel kıraatçilikten ayrıldığı hususlar belirlenecek ve kendi içinde kategorik bir ayrıma tabi tutularak nitelikleri ortaya konulup eleştirel bir bakışla değerlendirilecektir.

1. Kıraat Tarihinin Dönemlendirilmesi

Sosyo-kültürel ve bilimsel olgulara bağlı olarak her disiplinin yaşadığı dönemsel değişim ve gelişimi kıraat ilmi de yaşamıştır. Oluşum dönemi genel itibariyle sözlü kültürün

yapısal özelliklerini yansıtırken, daha sonraki dönemler yazılı kültürün temel ilkelerine göre şekillenmiştir. Son dönemler ise hem mantık hem de çalışma alanı bakımında diğer dönemlerden farklı bir yapıya bürünmüştür. Dolayısıyla her dönemde renk değiştiren kıraat ilminin kanaatimizce tarihsel sürecini, Oluşum Dönemi, Gelişim Dönemi, Açılım Dönemi, Daralma Dönemi ve Modern Dönem şeklinde belirlemek mümkündür.

1.1. Oluşum dönemi

Bu dönem, İslam'ın zuhuruyla başlayıp yaklaşık üç asırlık bir zamanı kapsamaktadır. Bu dönem kıraat tarihinin en nazik evrelerini teşkil eder. Vahiy pasajlarının korunmasında şifahi kültürün ana malzemesi olan hafızanın kuvveti; inzal ile birlikte kitabetin başladığı savı; vahiy lafızlarının kaybolması endişesiyle derlenmesi ve yedi harf toleransından kaynaklanan farklı okumaların disipline edilip Mushaf'a kaydedilmesi haberleri, bu dönemin üzerine bina edildiği temel dinamikleridir. Böylece farklı okumaların hıfzı, Mushaf'a yansıtılması, bu Mushafların derlenmesi ve nihayetinde Mushaf birliğini sağlayacak biçimde çoğaltılması bu dönemin en önemli olaylarındandır.

Kıraatlerin hem sözlü hem de yazılı tespitine ilişkin ilk çalışmalar ile sahih okumaların derlenip ekolleşmesi de bu döneme damga vuran hususlardandır. Özellikle birinci asırda hızlı transformasyonun yaşanması, demografik yapının karmaşıklaşması, siyasi ve sosyal çalkantıların önü alınmaz bir hal alması ve bunlara bağlı olarak lahn olgusunun yaygınlaşması ve vahiy lafızlarının yanlış okunması farklı okumaların önündeki en büyük sıkıntıdır. Hem Mushaf'ın metin yapısı hem de lahn olgusu ciddi bir sakim birikimin oluşmasına neden olmuştur (Dağ, 2011, s. 145-149). Böylece kıraat birikimi bağlamında sahihi sakimden ayırmak için kriterler konulmuş ve Mushaf'ın metni, nokta usulü ile harekelenmiştir (Dânî, 1997, s.3-4). Bu çerçevede tabi'ûn devri sonlarına kadar kıraatler, hafızlar ve kıraat imamları tarafından hocadan talebeye şifahi olarak nakledilmiştir. Bu rivâyet ve nakil zinciri, aynı şekil ve tarzda meşhur imamlara kadar sürmüştür (Karaçam, 1981, s. 243). Bu imamlar da, kendilerine ulaşan bu kıraatler arasından tercihlerde bulunmuşlar ve tercih ettikleri bu kıraatler Asım kıraati, İbn Kesir kıraati gibi kendi isimleriyle birer kıraat ekolü olarak tarihe geçmiştir (Tetik, 1990, s. 71). Zaman içerisinde sözlü nakille birlikte Kur'an kıraatlerini müstakil eserlerde derleme çalışmaları başlamıştır. Yahya b. Ya'mer (ö.89/708), Eban b. Tağlib (ö.141/758), Harun b Musa (ö.170), Ebu Ubeyd Kasım b. Sellâm (ö.224/838), Ebu Ömer Hafs ed-Dûrî (ö.248/862), Ahmed b. Cübeyr el-Kûfî (ö.258/871), İsmail b. İshak b. El-Mâlikî (ö.282/895), Ebu Hâtim es-Sicistânî (ö.245), İbn Cerir et-Taberî (ö.310) bu alanda eser veren ilk müelliflerdir (İbn Cezerî, t.y., I, s. 34-35). Kaleme alınan bu eserlerin yapısal özellikleri, dönemin kıraat bağlamında tüm alanlarını yansıtmaktadır. İlk üç eserin, kıraatlerin tespit işlemi tamamlanmış olduğundan, sahih kıraat veya sahih kıraatin dışında kalan okumaları içerdiği belirtilmektedir (Râfi'i, 1965, s. 53). Böylece ortaya çıkabilecek karışıklık ve disiplinsizlikler, bu kitaplarda oluşturulan kriterlerle önlenmeye çalışılmıştır. Diğer eserlerin ise, sayı sınırlaması yapılmaksızın sahîh olarak nakledilen tüm kıraatlere yer verdiği ifade edilmektedir (Zürkânî, 1988: I, s.416).

Yine bu dönem, kıraatlerin genel itibariyle dil eksenine odaklandığı, ekollerin birbirlerini etkiledikleri ve karşılıklı polemiklerin hem sözel[1] hem de yazın alanında yoğunlaştığı bir dönemdir. Zira bu süreçte dilbilim alanında ciddi atılımlar ve açılımlar olmuş ve bu açılımlara bağlı olarak farklı dil ekolleri ortaya çıkmıştır. Dilbilim ile karşılıklı etkileşim içinde olan farklı kıraatler, bu ekollerin temel dinamiklerinden biri olmuştur. Bu etkileşim nedeniyle kıraatler, dilbilim alanının vazgeçilmezi olmuş, bir yandan dil kurallarına kaynaklık etme açısından değerlendirilirken diğer yandan bu farklı okumaların filolojik tahlilleri yapılmış, dilsel referansları ve retorik özellikleri ortaya konulmuştur (Dayf, 1968, s. 20). İhticac bi'l-kıraat-ihticac li'l-kıraat bu dönemde kaleme alınan dilbilim kaynaklarının ana malzemesi olmuştur. Böylece kıraatler bu dönemde dilsel terminoloji ile anlamlandırılmış ve süreç içerisinde gelişen kıraat terminolojisi için bir anahtar rolü oynamıştır. Özetle kıraat tarihinin belkemiğini oluşturan ilk üç asır, daha sonraki kıraat tartışmalarının ve kamplaşmalarının temellerinin atılmaya başlandığı bir süreçtir.

1.2. Gelişme dönemi

Bu dönem, İbn Mücahid ile başlayıp devam eden dört asırlık bir periyodu içermektedir. Aslında bu dönem, kıraat birikimini belli bir sayıya bağlamak suretiyle ideolojik kıraatçiliği vücuda getirse de kıraat literatürünün en temel eserleri bu dönemde kaleme alınmıştır.

Bu asır kıraat ilminin altın çağı olarak değerlendirilebilir. Fikri ve siyasi gelişmelerin yoğunlaştığı bu dönemde kıraat ekolleri oluşumunu tamamlamış ve oluştuğu bölgede yaygınlaşmıştır. Bir takım tedahuller olsa da kıraat terminolojisi oluşturulmuş ve hadis-dilbilim kavramlarıyla kıraat belirlemeleri yapılmıştır. Kıraat ilminde önemli bir dönüm noktası olan İbn Mücahid'in değişik gerekçelerle kıraatleri yedi ile sınırlandırması da yine bu dönemde gerçekleştirilmiştir. Bu disipline hareketi ile farklı okumalar sahih ve şaz olmak üzere iki ana alanda değerlendirilmiştir (İbn Cinnî, t.y., I, s.32). Dönem içerisinde bu iki alanla ilgili oldukça değerli eserler yazılmıştır. Bu eserler söz konusu kıraatleri sistematize etme yanında onları dil felsefesi açısından da ele almıştır. Öyle ki dilsel ağırlıklı olmakla birlikte genel anlamda kıraatlerin referanslarını ortaya koyan "Hüccetü'l-Kıraat" adlı özel bir alan da bu dönemde geliştirilmiştir. İbn Hâleveyh'in *el-Huccetu fi'l-Kırâati's-Seb*, Ebû Ali el-Fârisî'nin *el-Hucce li'l-Kurrâi's-Seb'a* ve Mekkî b. Ebî Tâlib'in *el-Keşf an Vucuhi'l-Kırâati's-Seb' ve İleliha ve Hiceciha* adlı eserleri bu alanın en önemli çalışmaları arasında yer almaktadır. Kıraatlerin sahihliğini belirleyen ana kriterler bu dönemde netleştirilmiş ve ilk tasnif denemesi yapılmıştır (Mekkî, t.y., s. 51-52). Böylece kıraat ilmine ait tarihi, teknik ve pratik eserlerin en güzel örnekleri bu zaman zarfında verilmiştir.

---

1) Bu dönem içerisinde kurulan ilim meclislerinde dilbilim alimleri farklı okumaların dilsel referanslarını tartışmakta ve her alim öncelediği kıraatin referanslarının güçlülüğünü değişik argümanlarla desteklemektedir. Daha sonra bu tartışmalar yazıya geçirilerek hem dilbilim hem de kıraat alanı için doküman bakımından zenginlik olmuştur (Zeccâcî, 1983, s. 188-201).

Bu dönemde yedi kıraate atfedilen bakışın ifadesi olarak "sahih kıraat" ile "yedi kıraat" aynı görülmüştür. İlerleyen süreçte yedi kıraat tüm sahih birikimin yerine geçmiş ve sahih kavramı yedi kıraat ile özdeşleştirilmiştir. Bu perspektif, yedinin dışındaki tüm kıraatleri değişik açılardan istifade edilmesi gereken bir kaynak olmaktan uzaklaştırıp yediyi itaat edilmesi gereken bir değer; dışındakileri ise salt tarihsel bir değer noktasına çekmiştir. Bu anlayışı pekiştirmeye yönelik sadece yedi kıraatin referanslarını ortaya koyma çabaları, belli bir süre konuyu kısır döngüye itmiştir. Bu süreç içerisinde aynı mantıkla yedinin, on olması gerektiğine yönelik bir takım çalışmalar yapılsa da, bu çabalar hem yedi postulatını aşamamış hem de çok cılız kalmıştır. Bu noktadan sonra yapılan tartışmalar, bir fikir ayrılığı veya bir bakış açısı farklılığı olarak görülmemiş; bir inanç ve sadakat konusu olarak değerlendirilmiştir. Bu anlayışın hem tavanda hem de tabanda yerleşik hale gelmesine rağmen, bazı alimler yedinin dışındaki kıraatler için gelişen bu olumsuz tabloyu içlerine sindirememiş olacaklar ki, alimlerin bir kısmı geliştirdikleri metodoloji ile bir kısmı da şaz kıraatler adıyla yaptıkları çalışmalarla bunların da sahih olduklarını ama yaygın olmadıklarını belirtmişlerdir. Ancak yine de bu kıraatlerin yedi kıraat gibi değerlendirilmesini sağlayamamışlardır.

1.3. Açılım dönemi

Bu dönem, bilginin sözle aktarımının tamamen sona erdiği, kıraat eğitim öğretiminin kurumsal bir yapıya kavuştuğu ve onlu sistemin ağırlığını hissettirmeye başladığı ve metodolojik anlamda açılımın sağlandığı iki asırlık bir zaman dilimini kapsar. Toplumsal ve kültürel etkileşim sayesinde hem dini ilimlerin hem de müspet ilimlerin aşama kaydettiği ve böylece eğitim öğretim faaliyetlerinin örgütlü, sistemli ve düzenli bir yapıya kavuştuğu bir dönemdir. İç sistematiğinde ciddi gelişmeler kaydeden medreselerin yüksekokul seviyesine ulaşması ve bu medreselere bağlı olarak kıraat ilmini önceleyen ve ihtisas düzeyinde eğitim öğretim yapan Dâru'l-Kurrâ'ların ortaya çıkması bu döneme tekabül eder (Baltacı, 2005, s. 68). İbn Cezerî'nin çabalarıyla yedi kıraat geleneğini aşamayan kıraat-ı aşerenin yerleşik hale gelmeye başlaması, pek çok öğretim halkasında yedili sistemin yerini onlu sistemin alması ve bu sisteme ilişkin en seçkin eserlerin verilmesi bu dönemin en önemli gelişmeleri arasında yer alır.[2] Kıraat usulünün sistematik olarak tamamlandığı, kıraat tarihi, tabakat ve biyografi kaynaklarının artarak devam etmesi de bu evrede görülür. Buna bağlı olarak bir önceki dönemde temeli atılan kıraat tasnifinin İbn Cezerî ile açımlanması (İbn Cezerî, t.y., I, s.14) ve Suyutî ile teknik hadis kavramları kullanılarak sistematize edilmesi (Suyûtî, 1993: I, s.242) bu döneme rastlar. Yine önceki dönemde rivayet mantığıyla dağınık bir şekilde farklı eserlerde yer alan tarihsel dokümanların, tarih mantığı ve metodolojisiyle düzene konulması yani kıraat tarihi yazımı/yazıcılığı da bu dönemde başlar.

2) İbn Cezerî ile kırâat-ı aşere kendini bulmuş ve pek çok öğretim halkasında İbn Mücâhid'in yedili sisteminin yerini onlu sistem almıştır. İbn Cezerî sayesinde kırâat-ı aşere geleneği günümüze kadar canlılığını koruyarak tedris edilegelmiştir. Böylece kırâat-ı aşerenin İbn Cezerî ve **en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr** adlı eseri ile birlikte şöhret bulmaya başladığını söyleyebiliriz.

1.4. Daralma dönemi

Yaklaşık olarak üç veya dört asrı içeren bu dönem, geçmiş dönemlerin sürekli tekrar edildiği, muhtasar, şerh ve haşiye geleneğinin baskın olduğu dönemdir. Özellikle Dânî'nin *Teysîr* adlı eserini manzum hale getiren İmam Şâtibî'nin *Hırzu'l-Emânî* adlı eseri ile İbn Cezerî'nin *Tayyibetü'n-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr* adlı manzum eseri, şerh ve haşiye için bu dönemin vazgeçilmez eserleridir. Bu eserler üzerine yüzlerce şerh ve haşiye yazılmıştır (Yüksel, 1996, s. 250-252). Yine bu dönem önceki asırlarda kaleme alınan tecvid eserlerinin biteviye tekrar edildiği veya özetlendiği bir dönemdir. İbn Cezerî'ye kadar sahih kıraatlerin kapsamı bağlamında kıraat-ı seb'a-kıraat-ı aşere düalizmi bu dönemde nihayete erer ve sahih kavramının içi kıraat-ı aşere ile netleşir. Böyle bir zihinsel algılama çerçevesinde iki yönlü daralmadan söz edilebilir. Birincisi, kıraatlerin gerek bilimsel ve gerekse tarihsel araştırma zemininden kaydırılıp sadece vahiy lafızlarının farklı biçimlerde pratize edildiği bir alana indirgenmesidir. Bunun en önemli göstergesi bu süreçte kıraat çalışmalarının onlu sistemin kapsamı, uygulama biçimleri ve genel anlamda Kur'an okuma ilkelerini içeren tecvid çerçevesinde yoğunlaşmasıdır.[3] İkincisi ise, sahih kıraat kavramı ile kıraat-ı aşerenin özdeşleştirilmesi ve onun ilahi olduğu yaklaşımının egemen olmasıdır. Bu anlayış, hem sahih kabul edilen kıraat-ı aşereyi hem de onun dışındakileri tanımlayan şaz kıraatleri rasyonel bir zeminden çıkartarak duygusal platforma çekmiştir. Bu da, farklı okumalarla ilgili birçok sorunun ertelenmesine ve tartışma zemininden uzaklaştırılmasına vesile olmuştur.

1.5. Yeni dönem: akademik kıraatçilik

Yeni dönem gerek bilimsel mantığı ve gerekse çalışma alanı bakımından geride kalan tüm dönemlerden farklılık arz eden ve dönüşümün yaşandığı akademik kıraatçilik dönemidir. Akademik kıraatçilik ifadesiyle kastedilen İslam kültür ve medeniyetinin bilimsel zeminini oluşturan medreselerin modernizasyonu sürecine paralel olarak Batı standartlarına göre yapılandırılan, süreç içerisinde sürekli gelişme kaydeden modern üniversitelerdeki akademik yapıdır. Ülkemizde Batılı tarzda kurumsal yapı ve bu yapıya ruhunu veren akademik perspektif Dâru'l-Fünûn'la başlar. Dâru'l-Fünûn, bilimsel, kültürel, sanatsal, siyasal ve askeri gücü elinde bulunduran ve belirleyicilik rolünü kaybeden bir toplumun söz konusu alanlarda etkisine girdiği Batı medeniyetinin yüksek eğitim öğretim alanındaki kurumsal biçimidir. Geleneksel medreselerin yüksek eğitim kurumu olarak fonksiyonlarını yitirmeye başlaması üzerine alternatif olarak geliştirilen Dâru'l-Fünûn, Batıdaki yüksek eğitim kurumları örnek alınarak planlanmış ve teşkilatlandırılmıştır. İlk kez 1845'de bir Dâru'l-Fünûn kurulması gündeme gelmiş, 1863, 1870 ve 1874 tarihlerinde yapılan teşebbüsler değişik nedenlerle kesintiye uğramış ve daimi hale dönüştürülememiştir (İhsanoğlu, 1993: VIII, s.521-525). Bir üniversitenin kurulması gereği hususunda oluşan ortak kanaatler neticesinde Dâru'l-Fünûn, II. Abdulhamit döneminde 1900 yılında

3) Osmanlı İmparatorluğu dönemine rastlayan bu süreçte tecvid çalışmaları ön plana çıkmaktadır. Bursalı Mehmet Tâhir'in *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde 40'a yakın tecvid kitabından bahsetmektedir.

resmen açılmış ve kesintisiz hizmet vermeye başlamıştır. Önceleri edebiyat, hukuk ve matematik bölümleri varken, daha sonra bu bölümlere tıp ve ilahiyat da dahil edilerek Batı üniversitelerindeki sisteme tamamen entegre olmuştur. Yeni yüksek din eğitiminin temellerinin atıldığı Dâru'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi, 1933 yılına kadar eğitim öğretimine devam etmiş, ancak günümüzdeki ilahiyat fakültelerindeki gibi esas akademik yapılanma 1949'da Ankara Üniversitesine bağlı olarak kurulan fakülte ile başlamıştır.

Geleneği korumak ve bir sonraki jenerasyona aynen aktarmak gibi sınırlı bir alana kendini sıkıştıran geleneksel kurumların yerini alan Dâru'l-Fünûn, mevcut epistemolojik anlayışı dönüştürmek suretiyle Batı modelinde bir üniversitenin akademik yapılanmasını uygulamaya sokmuştur. Önceki yüzyılın başlarından itibaren uygulamaya konulan bir dizi reformlar ülkemizdeki üniversitelerde hem bir takım yapısal dönüşümler sağlamış hem de araştırma yöntemlerinde hâkim olan mantık ve mantalitenin değişimine neden olmuştur. Şöyle ki, geleneksel medreselerin genel yapısı olan interdisiplinerlik yerine Batı üniversitelerindeki ilimlerin kompartımanlaştırılması ilkesi esas alınmıştır. Böylece fakülteler bölümler, ana bilim ve bilim dallarına ayrılmış ve her ana bilim ve bilim dalı doktora veren bir kimlik kazanmıştır. Bu yapının bir parçası olan ilahiyat fakülteleri de bu ayrışmadan nasibini almış ve zaman içinde değişiklik göstermekle beraber İslam Tarihi ve Sanatları, Felsefe ve Din Bilimleri ve Temel İslam Bilimleri olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır. Temel İslam Bilimleri, İslam dininin epistemolojik anlamda çeşitli yönlerinin ele alındığı Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelam, İslam Mezhepleri, Tasavvuf, Arap Dili ve Belağatı ana bilim dallarından oluşmuştur. Araştırma yöntemlerinde ise, Aydınlanma Dönemi ile birlikte gelişen tenkitçi zihniyet, tarihsel perspektif ve rasyonel bakış açısı gibi üç ana kaynaktan beslenen bilimsel düşünce ve metodik mantık esas alınmıştır.

Meseleye kıraat ilmi açısından bakıldığında yeni/modern dönem kıraatçiliğinin arka planındaki düşünceyi ve bakış açısını ortaya koyması bakımından, yeni akademik yapılanma içerisinde kıraat disiplininin müstakil olarak kendine yer bulamadığını görmek yeterlidir. Daha önce Dâru'l-Kurrâ'larla akademi seviyesinde kurumsal bir kimliği olan kıraat ilmi, Batı standartlarına göre kurulan İlahiyat Fakültelerindeki akademik birimlerde ancak Tefsir disiplini içerisinde bir alt birim olarak yer almış ve sürekli Tefsir ilminin gölgesinde kalarak kendini tam anlamıyla ifade imkânı bulamamıştır. Bu da, ilahiyat akademyası arasında kıraat ilminin itibarsızlaşmasına, gereksiz görülmesine ve hatta bir disiplin olup olmadığı tartışmalarının ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Maalesef yerleşik hale gelen bu süreç günümüze kadar böyle devam etmiştir. Son dönemlerde birkaç fakültede Kıraat ana bilim dalları oluşturulmuş ancak bu oluşum da kıraat disiplinine bir kimlik ve şahsiyet kazandırma gayesine matuf değil, tamamen akademik kadro kaygılarıyla gerekçelendirilmiştir. Bu nedenle de bilimsel alt yapısı zayıf ve bilim dallarının da dar bir alana sıkıştırılması nedeniyle bu dönüşüm tüm fakültelere yansıtılamamıştır.

Üniversite kavramı ve kurumu ile birlikte gelişen yeni araştırma mantığı ve akademik perspektif, disiplinlerin yöntem ve metodolojisinde belirleyici olurken Kur'an ve Kıraat Tarihi alanında aynı mantık ve perspektiften bahsetmek zordur. Konulu tefsir tarihi yazı-

cılığı tarzında[4] kaleme alınan eserlerde yer verilen Kur'an Tarihi ve kıraat konusu geleneksel bilgilerin depolanmasından ibarettir. Dâru'l-Fünûn İlahiyat Fakültesinde Cevdet Bey'in Tefsir Tarihi eseri ile başlayan ve İsmail Cerrahoğlu ile devam eden bu süreç son zamanlara kadar devam etmiştir.[5] Bu eserlerde Kur'an'ın derlenmesi, çoğaltılması, yedi harf meselesi ve ilgili tartışmalar klasik kaynaklar çerçevesinde ele alınmıştır (Güngör, 2010, s. 368). Kur'an Tarihi ve Kıraat alanında araştırma geleneğinin başlaması ve yerleşmesi ise uzun bir zaman almıştır. Nitekim ilk dönemlerde Dâru'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuasında, Temel İslam Bilimlerine bağlı olan Tefsir, Hadis, Fıkıh ve Kelam konularında birçok makale yayınlanırken Kur'an Tarihi ve kıraat alanında hiç çalışma yapılmamıştır (Öcal, 2010, s. 188). Aslında gerçek akademik süreç Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin kurulmasıyla başlamıştır. İlk dönemlerde oldukça cılız kalan bilimsel araştırmalar zamanla belli bir seviyeye ulaşmıştır. Bu süreçte Kur'an Tarihi ve kıraatin tefsir tarihi içinde devam etmesi onunla ilgili fazla akademik çalışmanın yapılmamasına sebep olmuştur. Ülkemizde çok fazla itibar edilmeyen, uzun süre akademik anlamda ihmal edilen ve araştırılması ve çalışılması gereken birçok konuyu içeren bu alan, Batılı araştırmacılara terk edilmiştir. Aslında Batıdaki bu oryantalistik çabalar, yeni dönemin en önemli özelliklerinden biridir. Bu çabalar, Kur'an Tarihi ve kıraat alanında birçok ürünü Müslüman araştırmacıların hizmetine sunmuştur. Kıraat alanı ile uğraşan her araştırmacının elinin altında olması gereken birçok temel kaynağı toplamış, tahkik etmiş ve neşretmişlerdir.[6] Bununla da yetinmeyip bu temel kaynaklardan hareketle birçok kitap telif etmişlerdir. Bu çalışmaların merkezinde yer alan Kur'an ve kıraat konularının ele alınış ve değerlendiriliş biçimleri bir yana, onların metodolojik mantığı, araştırma yöntemlerinde esas aldıkları parametreler, Müslüman araştırmacılara belli bir akademik perspektif kazandırmıştır. Bu çaba karşısında takınılacak tavır, ne onu tamamıyla reddetmek ne de onun sözcülüğünü yapmaktır. Onların Kur'an Tarihi ve kıraat alanında ortaya koyduklarını İslami bir bakış açısıyla değerlendirmektir.

Aslında yeni dönemin gerek mantığının ve gerekse çalışma alanının işlevsel hale gelmesi, bir hayli zaman almıştır. Batı ile oluşturulan akademik ilişkiler, özellikle araştırmacılarımızın birçok batı ülkesinde doktora yapması, alanla ilgili çalışmalara ulaşması, onları ülkemize taşıması, akademik zihnin oluşmasına ve gelişmesine katkı sağlamıştır. Bilim ve teknolojinin hızla gelişmesiyle birlikte Batıda yapılan çalışmalara kolaylıkla ulaşılması kıraat alanındaki araştırmalara ayrıca bir dinamizm kazandırmış ve son za-

4) Tabakat tarzı tefsir tarihi yazıcılığına alternatif olarak ortaya çıkan konulu tefsir tarihi yazıcılığının önce batın dünyasında denendiği ve daha sonra İslam dünyasına ettiği belirtilmektedir. Konulu tefsir tarihi yazıcılığına batı dünyasından Macar oryantalist Ignaz Goldziher'in Mezâhibü't-Tefsîri'l-İslâmî; ülkemizden ise İsmail Cerrahoğlu'nun Tefsir Tarihi örnek verilebilir (Okumuş, 2010, s. 431).

5) Son dönemlerde aynı eser içerisinde yer alan ve iç içe geçmiş karmaşık bir yapı arz eden Tefsir Usulü, Tefsir Tarihi ve Kur'an Tarihi alanları Muhsin Demirci tarafından ayrıştırılmış ve daha sistematik hale getirilmiştir.

6) Arthur Jeffery, İbn Ebî Davud es-Sicistânî'nin Kitâbu'l-Mesâhif; G. Berfstraesser, İbn Cezerî'nin Ğâyetü'n-Nihâye ve Otto Peretzl ise Dânî'nin Kitâbu't-Teysîr adlı eserini neşrederek yayın dünyasına kazandırmışlardır.

manlarda ise kıraat alanıyla ilgili birçok çalışmanın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Yeni dönemde oluşan akademik zihin, hem kıraat disiplinini hem de kıraatçıları geleneksel dönemden tamamen farklılaştırmıştır. Bu dönemde kıraat, özellikle İbn Cezerî'den sonra kategorize edilmiş kıraat-ı aşerenin uygulama biçimlerinin öğretildiği bir alan değil, ilk dönemden başlamak üzere tarihinin, referanslarının ve sistematiğinin modern bakış açısıyla ele alındığı bir bilimsel alan olmuştur. Kıraat alanının öznesini teşkil eden kıraatçı ise, artık yalnız hafız, kurra, ravi değil, aynı zamanda vahiy lafızlarının metinleşme sürecinden okunma biçimlerine kadar tüm konuları akademik düzeyde ele alan kıraat araştırmacısıdır.

Bu bağlamda İlahiyat Fakültelerinin kuruluşundan bu yana kıraat alanında yapılan çalışmaları iki kategoride değerlendirmek mümkündür. Bunlardan biri tarihi ve teorik çalışmalar, diğeri de şahıs/biyografi ve eser merkezli çalışmalar.

2. Teknik ve Tarihi Çalışmalar

Yeni dönemin araştırma mantığını ve çalışma platformunu çok iyi özümsemeden/anlamadan teknik ve tarihi alanda gerçekleştirilen bilimsel faaliyetler, anlayış bakımından iki farklı prototipin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Bunlardan birincisi, geleneksel mantığı devam ettiren, biçimsel anlamda yeni dönemin yöntemlerini uygulayan ancak düşünsel anlamda zihni gelenekte olan, geçmişi bugünün diline çeviren ve bilgileri belli bir sistematikle art arda yerleştiren araştırma türleridir. Bu tür çalışmalar, teknik kıraat ve kıraat tarihi alanında ilk olmaları ve sonraki araştırmacıların kıraat ilminin konularını toplu görmelerini sağlaması hasebiyle faydalı olmalarına rağmen kıraat birikiminin sorunlarını görmezden gelmelerinden dolayı eleştiriye açıktır. Ülkemizde kıraat alanının önde gelenlerinden biri olan ve teknik ve tarihi anlamda bu alanda ilk çalışma yapan İsmail Karaçam'ın *Kur'an-ı Kerim'in Nüzulu ve Kıraatı* (1984) adlı çalışması bunun en güzel örneğidir. Bu çalışmada ele alınan yedi harf meselesi, kıraat tarihi, Kur'an'ın derlenmesi ve çoğaltılması ve ilgili kavramlar, akademik perspektiften uzak tamamen geleneksel mantıkla ele alınmış ve klasik kaynaklarda var olan bilgiler tematik sıralamaya konularak sistematize edilmiştir (Karaçam, 1981, s. 40-276). Yüksek lisans ve doktora düzeyinde kıraat ilminin kavramsal ve tarih yönünü ele alan birçok araştırmada (Kara, 2007, s. 339-401) bu yaklaşım biçimi hâkimdir.

İkincisi ise geleneksel birikimi ve bu birikimi sonrakilere nakleden ve değerlendiren çalışmaları, modern zihniyetin oluşturduğu kavramlarla düşünen araştırma türleridir. Bu tarz çalışmalar, önceki dönemlerin kıraat ulemasını şimdinin rasyonel bakış açısına göre düşünmedikleri ve çalışmalarını buna göre şekillendirmedikleri için kıyasıya eleştiriye tabi tutarlar. Oysa kıraat olgusu, mana ve lafız olarak Yüce Allah'tan indirildiğine iman edilen Kur'an'ın farklı okunma biçimleridir. Fizik ötesi bir niteliğe sahiptir ve dini ilimler arasında yer alır. Başında "dinî" sıfatı olan bir ilmin sadece zihinsel çıkarsamalar ve rasyonel argümanlarla ele alınması mümkün değildir. Salim Öğüt'ün ifade ettiği gibi bu ilim bir felsefe değildir ki, bağımsız akıl yürütmelerle zihni doyum sağlayasınız veya fizik

ilmi değildir ki, teknik ürünler üreterek ekonomik gelişmelere katkı sağlayasınız (Öğüt, 2008, s. 75). Bu tamamen bir iman konusudur ve değerlendirmeler de eleştiriler de bu daire içerisinde yapılmalıdır. Meselenin anaforlaştığı yer de tam burasıdır. Dinî olan bir alanı profan niteliğe sahip düşüncelerin terminolojisi ile anlamlandırmaya çalışmak.

Bununla birlikte eleştiri, geçmişte kendisi gibi düşünmeyen her âlimi tenkit etmek veya ortaya çıkan her yeni düşünceyi mahkûm etmek değildir. Her eserin değerlendirilmesinde kullanılabilecek bilimsel eleştiri ölçütleri vardır. İster geleneğe ait olsun ister günümüze ait olsun oluşturulan her eser ve düşünce, kişisel yargı ve duygulardan uzak değerlendirilmelidir. Kullanılan dinsel ve tarihsel veriler bilimsel objektivite ön planda tutularak incelenmeli ve bir sonuca varılmalıdır. Nihayetinde eleştiri anlamaktır veya anlamak için çaba göstermektir. Kıraat akademyasının da yapması gereken şey, hem kendi tarihini hem de yaşadığı dönemi tarafsız bir şekilde değerlendirmek ve sonraki araştırmacılara yapıcı ürünler sunmaktır. Bu araştırma tarzının en güzel örneklerinden biri Arif Güneş'in *Kur'an-ı Kerim'in Okunmasında Harf-Kıraat-Yazı Kavramı ve İlişkileri* (1992) adlı çalışmasıdır. Bu çalışma kıraat ilminin temel konularından olan yedi harfle ilgili verileri, teknik hadisin ortaya koyduğu rivayet kriterlerini uygulamadan, salt rasyonel çıkarımlarla çelişkili olduğunu iddia etmekte ve farklı okumaların da o dönemin yazı karakterinden kaynaklandığını ileri sürmektedir (Güneş, 1992, s. 136-192). Ne yazık ki, bu iddialar ve varılan sonuçlar bilimsel kriterlere uygun bütüncül değerlendirmelere değil oryantalist çalışmalara dayanmaktadır. Bir diğer örnek ise Hayrettin Öztürk'ün *Edebi Mucize Kur'an: Toplanması ve Yazılması* (2002) adlı eseridir. Bu araştırma da, özgünlükten yoksun oryantalist mantığı referans alan bir çalışmadır (Öztürk, 2002, s. 236-267). Zira takip edilen yöntem, kıraat birikimi ile ilgili malzemeleri kendi içinde sorgulamaya, eleştirmeye, neticede değerlendirmeye ve bunlara bağlı bir sonuca varmaya değil, inkâr mantığına dayanmaktadır.

Şunu da ifade etmeliyiz ki, geleneği kendi içinde değil de, modern düşüncenin verilerine göre değerlendirmek ve tamamen yok saymak ne kadar problemli bir yaklaşım ise, (oryantalist çabaların ülkemizdeki izdüşümü olan söz konusu çalışmalar hariç) oryantalist çalışmaların bizzat kendilerini de tamamen reddetmek, değersiz görmek o kadar sıkıntılı bir yaklaşımdır. Bilimsel objektiviteyi kendine şiar edinmiş kıraat akademisyeni bir yandan kendi kültür mirasını bilimsel yöntemleri sonuna kadar kullanarak değerlendirirken diğer yandan yabancıların bu alana dair ortaya koyduklarına bigâne kalmamalıdır. Her şeyden önce Kur'an ve kıraat ile ilgili batıda kaleme alınan çalışmalar, genelde İslam dünyasında özelde ise ülkemizde akademik anlamda kıraat araştırmalarına işlevsellik kazandırmıştır. Bu çalışmalar kıraat akademyasının kendi tarihi ile yüzleşmesini sağlamakla kalmamış, ona bir kıraat nosyonu ve akademik perspektif kazandırmıştır. Böylece bu çalışmalara karşı geliştirilen akademik mantık, kıraat disiplini ile ilgili oldukça zengin olan tarihsel birikimin ortaya çıkmasını sağlamış ve bu birikim yüksek lisans, doktora yanında özel çalışmalara da konu olmuştur.

3. Şahıs/Biyografik ve Eser Merkezli Çalışmalar

Kurulduğundan bugüne kadar İlahiyat fakültelerinde kıraat alanında yapılan çalışmaların genelini şahıs ve eser merkezli çalışmalar oluşturmaktadır. Özellikle ilk dönemlerde yapılan akademik araştırmaların tamamına yakını klasik kaynakların tahkiki, neşri ve tanıtımı şeklindedir. Şahıs ve eser merkezli çalışmalar aslında birbirine yakın, içi içe geçmiş çalışmalardır. Çünkü bilimsel biyografi şeklinde tabir edilen bu çalışmalar, yazarın dönemi içindeki konumunu, getirdiği yenilikleri, gösterdiği başarıları, eserleri, eserlerinin değişik özelliklerini eleştirel bir bakış açısıyla belge, araştırma ve incelemelere dayanan teliflerdir. Bu tür eserlerde kişinin doğumu, yetişmesi, tahsil hayatı, sosyal hayatı, türlerine göre eserleri, eserlerinin önemi, şekil ve muhteva özellikleri, alanına sunduğu katkılar gibi konular ele alınır ve incelenir. Böylece ülkelerin en değerli kültür varlıkları arasında yer alan bilim, sanat ve kültür alanındaki otantik eserler, geleceğin araştırmacılarına ışık tutarak akademik geleceklerine yardımcı olur.

Bu tür araştırmaların en güzel örnekleri, Kur'an tarihi ve kıraat alanına ciddi katkıları olan ve tarihsel birikimimizi yeni araştırmacıların hizmetine sunan Tayyar Altıkulaç'a aittir. Onun, *Ebu Şâme el-Makdîsî ve el-Mürşidü'l-Vecîz* (1968) adlı çalışması, muhtemelen bu alanda yapılan ilk akademik çalışmadır. Bu alanla meşgul olanların başucu kitabı konumundaki *el-Mürşidü'l-Vecîz* kıraat ile ilgili temel konuları, kavramları dönemin bakış açısına göre düşünen ve ilk döneme ait tarihsel verileri değerlendirmelerle birlikte sunan değerli bir eserdir. Altıkulaç, müellifin biyografisi ile eserin tanıtımını yaptığı bir bölümle birlikte bu eserin tahkikli neşrini yapmış ve bu tür çalışmalarda kıraat araştırmacılarına örnek olmuştur. Yine müellif, kıraat ilmi için oldukça önemli olan Zehebî'nin *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr ale't-Tabakât ve'l-A'sâr* (1995) adlı eserinin dört cilt tahkikli neşrini yaparak, kıraat akademyasının hizmetine sunmuştur. Bu tür eserler, daha sonra ciddi anlamda bir ivme kazanmış ve çok değerli eserler bu çalışmalar vasıtasıyla kütüphanelerden araştırmacılara ve okuyuculara ulaştırılmıştır.

Ancak belli bir dönem sonra aynı bilgileri ihtiva eden eserler çalışılmak suretiyle tekrara; aynı eserin farklı araştırmacılar tarafından incelenmesi suretiyle tedahüle; çalışılan eserlerin bir kısmının günümüzün bilimsel şartlarıyla ele alınması suretiyle de anakronizme düşülmüştür. Aynı yöntem ve üslupla yazılmış tefsir kaynaklarının kıraat açısından incelenmesi, benzer bilgilerin aynı sistematikle sürekli tekrarını sağlamıştır. Dilbilimsel tefsir örneklerinden olan Ferrâ ile Zeccâc'ın *Me'âni'l-Kur'ân* adlı eserlerinin kıraat açısından çalışılması veya yine aynı özelliklere sahip *Beydâvî* tefsiri ile *Ebu's-Suud* tefsirinin kıraat bağlamında ele alınması bu tür incelemelerin en güzel örnekleridir.[7] Aynı eserin farklı kişiler tarafından çalışılması ise son zamanlarda çokça rastlanan bir durumdur. İlk dönemlerde Dânî'nin *Câmiu'l-Beyân* adlı eserinin biri 1982 diğeri 1983'te olmak

7) Burada sayma imkanı bulamadığımız bu tarz araştırma örneklerinin tamamını İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi) yayınlarından çıkan *İlahiyat Fakülteleri Tezler Kataloğu 1953-2010* adlı çalışmada bulmak mümkündür.

üzere iki müellif tarafından çalışılması[8] az rastlanan bu durumdur ve bunu dönemin teknik şartlarına bağlamak mümkündür. Ancak son yıllarda gerek kütüphanelerin elektronik ortama aktarılması ve gerek iletişim şartlarının ve sosyal paylaşım sitelerinin yaygınlaşması benzer çalışma yapanların gerekçelerini geçersiz kılmaktadır. Örneğin son yıllarda Nâfî, Ebû Amr, Yakup gibi kıraat imamlarının, kıraatları ve özellikleri iki ayrı araştırmacı tarafından farklı tarihlerde hazırlanmıştır.[9] Kıraat açısından ciddi önem taşıyan müelliflerin bazılarının da, yaşanılan dönemin bilimsel birikimiyle okunması ve anlamlandırılması, kıraat kavramlarının karmaşık hale gelmesine sebep olmuştur. Örneğin Taberî'nin kullandığı meşhur ve şaz kavramlarının kendi tarihi içinde değil de, yaşanılan dönemin kavramsal birikimiyle okunması tarihsel yanılgıya sebep olmuş ve hem meşhur hem de şaz kavramının içeriğinin tamamen değişmesine vesile olmuştur (Dağ, 2007, s. 85).

İlk dönemlerde kıraat alanında akademik çalışma yapacakların kolay ulaşabilecekleri alimlerin ve eserlerinin çalışılması ve yayınlanması oldukça önem arz etmektedir. Bu temel kaynakların yayınlanmasından sonra tekrara düşülmesi, kıraat ilminin çalışılması ve araştırılması gereken konularının uzun bir zaman ötelenmesine neden olmuştur. Zira yedi harf ile kıraat birikimi arasındaki doku uyuşmazlığı, çoğaltılan Mushaflarda farklı okumaların nasıllığı, kıraatlerin disipline edilmesiyle birlikte ortaya çıkan kavramların ve bu kavramların anlamsal dönüşümü, bu dönüşümden hareketle kıraatlerin neliği sorunu gibi konular akademik çalışmalara konu olmamış ve bunlar hep ertelenmiştir. Ancak son yıllarda bu konuların tartışıldığı ve kıraat malzemesi içinden bu sorunların ve çözümlerinin değerlendirildiği çalışmalar yapılmakta ve yeni yeni konularla genç akademisyenler bu alanı daha da zenginleştirmektedirler.

8) 1982'deki çalışmayı *Câmiu'l-Beyân fi'l-Kıraati's-Sebi'l-Meşhura ve Kıraat İlmi Yönünden Tahlili* ismiyle Kemal Atik; 1983'teki çalışmayı ise *Ebu Amr ed-Dânî, Hayatı, Eserleri ve Câmiu'l-Beyân* adıyla Abdurrahman Çetin yapmıştır.

9) İmam Nafi'yi, Ali Rıza Işın 1991'de *İmam Nafi ve Kıraatı* adıyla; Mehmet Adıgüzel ise 1993'de *İmam Nafi ve Kıraatının Özellikleri* ismiyle çalışmıştır.

Kaynakça

Baltacı, C. (2005). *XV-XVI. asırlarda Osmanlı medreseleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Dağ, M. (2011). *Geleneksel kıraat algısına eleştirel bir yaklaşım*. İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları.

Dağ, M. (2007). Kıraat ilminde şaz kavramı –kavramın anlamsal dönüşümü ve gerçek anlamının tespitine dair-. *Marife*, 2, 57-110.

Dani, Ebû Amr Osman b. Said. (1997). *el-muhkem fî nakdi'l-mesâhif*. tah: İzzet Hasan. Dımeşk: Dâru'l-Fikr.

Dayf, Şevkî. (1968). *el-medârisü'n-nahviyye***.** Mısır: Dâru'l-Me'ârif.

Erünsal, İ.E., Ülker, M.B. ve Çardaklı, F. (2012). *İlahiyat fakülteleri tezler kataloğu 1953-2010*. İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları.

Güneş, A. (2000). *Kur'ân'ı Kerîm'in ortaya çıkış süreci***.** Ankara: Aydınlanma.

Güngör, M. (Kasım, 2010). *İstanbul dâru'l-funûn ilahiyat fakültesinin ilk tefsir hocası Bergamalı Ahmet Cevdet Bey*. Dâru'l-Funûn İlahiyat Sempozyumu. İstanbul.

İbn Cezerî, Ali b. Yûsuf. (t.y.). *en-neşr fi'l-kırââti'l-aşr*. tah: Ali Muhammed Dabbağ, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân. (1986). *el-muhteseb fî teybîni vücûhi şevâzzi'l-kırâât ve'l-izâhi minhâ*. tah: Ali Necdî Nâsıf, Abdulhâlim Neccâr, Abdulfettâh İsmail Şelebî, İstanbul: Sezgin Neşriyat.

İbn Kesir. Beyrut.

İhsanoğlu, E. (1993). Dâru'l-funûn. *Türkiye diyanet vakfı islam ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Kara, Ö. (2007). *Tefsir akademisyenleri bibliyografyası*. Bursa: Kurav Yayınları.

Karaçam, İ. (1981). *Kur'ân'ı Kerim'in nüzulu ve kıraatı*. İstanbul: Nedve Yayınları.

Kaysî, Mekkî b. Ebî Tâlip. (t.y.). *el-İbâne an meâni'l-kırâât***.** tah: Abdulfettâh İsmail Şelebî. Kahire: Dâru Nahda.

Okumuş, M. (Kasım, 2010), dâru'l-funûn ilahiyat fakültesi muallimi cevdet bey ve tefsir tarihi adlı eserinin tefsir tarihi yazıcılığındaki yeri. Dâru'l-Funûn İlahiyat Sempozyumu. İstanbul.

Öcal, M. (Kasım, 2010), *dâru'l-funûn ilahiyat fakültesinin öğretim süresi ders programı ve mezuniyet belgesi örnekleri*. Dâru'l-Funûn İlahiyat Sempozyumu. İstanbul.

Öğüt, S. (2008). *Modern düşüncenin Kur'an anlayışı*. İstanbul: Nun Yayınları.

Öztürk, H. (2002). *Ebedi mucize Kur'an yazılması ve toplanması***.** İstanbul: Erkâm Matbaası.

Rafi'i, Mustafa Sadık. (1965). *İ'câzü'l-Kur'ân ve belâğâtü'n-nebeviyye*. Mısır: Mektebetü't-Ticâriyye.

Suyûtî, Celâleddin. (1993). *el-İkân fi ulûmi'l-Kur'an,* tah: Mustafa Dîb el-Buğâ. Dâru

Tetik, N. (1990). *Kıraat ilminin talimi*. İstanbul: İşaret Yayınları.

Yüksel, A.O. (1996). *İbn Cezerî ve tayyibetü'n-neşr*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Zeccâcî, Abdurrahmân b. İshak. (1983). *Mecâlisü'l-ulemâ*. tah: Abdusselâm Muhammed Hârûn, Kahire: Mektebetü'l-Hancî.

Zürkânî, Muhammed Abdulazim. (1988). *Menâhilu'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'an*. Dâru'l-Fikr, Beyrut.